

РАЗМЕЖАВАННЕ АМОНІМАЎ – СЛОЎ САМАСТОЙНЫХ І СЛУЖБОВЫХ ЧАСЦІН МОВЫ

З'ява аманіміі ўласціва ўсім узроўням мовы. Пашырана яна і ў марфалогіі. Адны і тыя ж словы ў залежнасці ад значэння ў розных кантэкстах могуць выступаць або як самастойныя, або як службовыя часціны мовы. У прыватнасці, словы *як*, *калі* могуць быць або прыслоўямі, або падпарадкавальнымі злучнікамі. Слова *як* з'яўляецца злучнікам, калі афармляе параўнальныя адносіны, звязваючы параўнальны зварот з астатняй часткай сказа або даданую параўнальную частку складаназалежнага сказа з галоўнай часткай: *Расой, як жэмчугам, акроплены муро́г* (П. Панчанка); *Неба мела густыя, як над Палессем, колеры* (К. Чорны); *Рухалася пярэ на паперы, як цяжкі воз на старой грэблі* (Я. Колас); *Патанулі птушкі ў дрэвах, як тонуць рыбы ў водах* (П. Панчанка).

Акрамя таго, злучнік *як* у складаназалежных сказах ужываецца для сувязі з галоўнай часткай даданых выказнікавай, азначальнай, часу, прычыны, умовы і афармляе адпаведна працэсуальныя, атрыбутыўныя, часавыя, прычынныя адносіны або адносіны ўмовы з дадатковым адценнем параўнання: *Словы такія, як некалі маці мне гаварыла* (М. Чарот); *Нам ужо невядомы тыя дні, як елі хлеб з мякінай* (П. Галавач); *Васільковымі ўзорамі вышыла маці рубашку, як быў я юнаком* (А. Бялевіч); *Стала крыху страшнавата, як раптам у пушчы сонца зайшло* (М. Машара); *Для агню тут корм багаты, як укінецца пажар* (Я. Колас).

Слова *як* уваходзіць у склад спалучальнага расчлянёнага злучніка *як – так і* [1], з дапамогай якога выражаюцца параўнальна-супастаўляльныя адносіны: *Як цяжка там было нам плакаць, так лёгка зараз тут смяцца* (У. Хадыка).

Слова *як* з'яўляецца прыслоўем, калі мае значэнне спосабу дзеяння і афармляе пытанне ў простым сказе або аб'ядноўвае даданую дапаўняльную частку ці даданую частку спосабу дзеяння з галоўнай у складаназалежным

сказе: *Як жа па расе халоднай босы пабяжыш?..* (В. Таўлай); *Як пазбавіцца няшчасцяў?* (Я. Купала); *Стаю і слухаю, як у цішы зрываецца з галінкі спелы яблык* (Н. Гілевіч); *Хлопчык ведаў, як трэба рашыць задачу* (Я. Маўр); *Працаваць трэба так, як патрабуе ад нас Радзіма* (І. Гурскі); *Дзень прайшоў не так, як ёй хацелася* (П. Кавалёў).

Акрамя таго, слова як можа выконваць ролю ўзмацняльнай часціцы ў клічных сказах: *Як прыемна пахне збожжа!* (Я. Колас); *Між дзяцей дачку са школы як прыемна сустракаць!* (П. Броўка).

Слова *калі* з'яўляецца прыслоўем, *калі* выражае часовае значэнне і афармляе пытанне ў простым сказе або звязвае даданую частку часу з галоўнай у складаназалежным сказе. У галоўнай частцы пры гэтым нярэдка ўжываецца суадноснае прыслоўе *тады*: *Калі настане слаўная пара?* (М. Чарот); *Калі вы пойдзеце ў грыбы?* (Я. Колас); *Брусніцы тады смачныя, калі іх марозік кране* (А. Чарнышэвіч); *Калі ўзыходзіць сонца, тады пачаўся ўсход* (А. Александровіч); *Прышоў у наша ён сяло, калі павечарэла* (А. Бялевіч); *Праводзіла ты ў шлях далёкі сына, калі цвілі на ўзмежках верасы* (М. Машара).

З такім жа значэннем прыслоўе *калі* аб'ядноўвае даданыя дапаўняльную, азначальную і дзейнікавую часткі з галоўнай часткай складаназалежнага сказа: *Я не заўважыў, калі мая сталасць настала* (А. Куляшоў); *Люблю, калі жыта ў палях скалыхнецца і клоніць калоссе на сцежкі мае* (А. Русак); *Я любіў такі час, калі блізіцца зіма* (К. Чорны); *Добра, калі ў хаце чысціня і парадак* (С. Баранавых). У такім выпадку аб'ектныя, атрыбутыўныя і суб'ектныя адносіны ўскладняюцца дадатковым часавым адценнем.

У ролі злучніка слова *калі* афармляе адносіны ўмовы з часавым адценнем і ўжываецца ў якасці сродку сувязі даданай умоўнай часткі з галоўнай часткай складаназалежнага сказа: *Ты не шкадуў нічога людзям, калі што людзям на карысць* (П. Броўка); *Ураджайным будзе лета, калі снег аж*

да акон (А. Бялевіч). Умоўныя адносіны з выніковым адценнем выражаюцца з дапамогай парных расчлянёных злучнікаў *калі – то, калі – дык*: *Калі на лесе праходзілі лагодныя павевы ветру, то галінкі і лісце на дрэвах лёгенька пакалыхваліся* (Я. Колас); *Калі мы вывернем скібу ў разлогах, дык азарыцца для ўсіх нас дарога* (М. Лужанін).

Слова *дзе*, як правіла, з’яўляецца займенніковым прыслоўем з часавым значэннем і афармляе пытанне ў простым сказе або аб’ядноўвае даданую частку месца з галоўнай часткай складаназалежнага сказа: *Дзе мы сустрэнемся?* (М. Лынькоў); *Неба яшчэ чырванела там, дзе зайшло сонца* (З. Бядуля); *Там, дзе еднасці і згоды няма ў людзей, праца іхняя заўсёды марна прападзе* (Я. Купала). Акрамя таго, прыслоўе *дзе* служыць сродкам сувязі даданых азначальнай і дапаўняльнай частак з галоўнай часткай складаназалежнага сказа, ускладняючы атрыбутыўныя і аб’ектныя адносіны дадатковым прасторавым адценнем: *Яны ішлі па дарожцы ў той бок, дзе за дрэвамі чуліся людская гамонка і галасы жывёлы* (Я. Брыль); *Я шукаў, дзе б спыніцца на начлег* (М. Гарэцкі).

Зрэдку слова *дзе* можа выконваць ролю пералічальна-размеркавальнага злучніка, калі яно ўжываецца для аб’яднання аднародных членаў сказа: *Усюды чуецца жыццё, яго прасцяг шырокі: дзе луг, дзе гай, дзе азярцо – усё лагодзіць вока* (Я. Колас). Пры гэтым пералічэнне аднолькава магчымых з’яў ускладняецца дадатковым адценнем месца.

Словы *што* і *чым* могуць быць і займеннікамі, і злучнікамі. Займеннік *што* ўказвае на прадмет і выражае пытанне ў простым сказе або звязвае даданую далучальную частку з галоўнай часткай у складаназалежным сказе, афармляючы адпаведна атрыбутыўныя ці далучальныя адносіны з дадатковым аб’ектным адценнем: *Што нясе нам вясна маладая?* (Я. Колас); *Што ты цяпер будзеш рабіць?* (Я. Брыль); *Спявала дзяўчына з праўдзівым пачуццём, што рабіла вельмі добрае і прыемнае ўражанне* (Я. Колас); *У тоне*

Сцёпкавага адказу была мяккасць і пашана да стрэлачніка, што таму вельмі спадабалася (Я. Колас).

Злучнік *што* звязвае даданыя выказнікавую, прычыны, меры і ступені, спосабу дзеяння з галоўнай часткай складаназалежнага сказа і ўскладняе адносіны працэсуальныя, прычыны, меры і ступені, спосабу дзеяння дадатковым аб'ектным адценнем: *Лес быў такі, што і канца не відаць* (Я. Колас); *Я, безумоўна, шчаслівы і рад, што добра зародзіць густая тианіца* (П. Глебка); *Яны былі такія змораныя, што ледзь трымаліся на нагах* (І. Шамякін); *Справа навярнулася гэтак, што трэба было ісці наадкрытую* (К. Чорны).

Пры аб'яднанні даданых дзейнікавай, азначальнай і дапаўняльнай частак з галоўнай часткай складаназалежнага сказа слова *што* можа быць і займеннікам, і злучнікам. І займеннік, і злучнік афармляюць адпаведна суб'ектныя ці атрыбутыўныя адносіны з дадатковым аб'ектным адценнем або аб'ектныя адносіны паміж галоўнай і даданай часткамі. Аднак займеннік *што* ўказвае на суб'ект ці аб'ект дзеяння і выконвае сінтаксічную функцыю дзейніка або дапаўнення ў даданай частцы: *Тое, што пад нагамі валяецца, парадак таксама любіць* (В. Каваль); *Гучаць усюды гімны, што славяць новы дзень* (М. Хведаровіч); *Дзядзька Раман чакаў, што скажа настаўнік* (Я. Колас). Злучнік *што* функцыі ўказання на суб'ект ці аб'ект дзеяння не мае і членам сказа не з'яўляецца: *Добра, што мы неразлучныя сябры* (Я. Маўр); *У лесе такая цішыня, што трэск сухой галінкі чуцен ясна і звонка* (П. Пестрак); *Што ноч прайшла – мы не заўважылі таго* (М. Клімковіч).

Слова *што* можа выконваць ролю ўзмацняльнай часціцы ў спалучэнні з іншымі словамі: *Што за чалавек! Што за характар!* (К. Крапіва). Сказы з часціцай *што за* маюць эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку і ўжываюцца ў гутарковым, публіцыстычным стылях і ў стылі мастацкай літаратуры.

Слова *чым* можа быць займеннікам і злучнікам. Займеннік *чым* (форма творнага склону займенніка *што*) ужываецца для выражэння пытання ў

простым сказе, а таксама для аб'яднання даданай дапаўняльнай і даданай далучальнай з галоўнай часткай у складаназалежным сказе: *Чым будзеце займацца?* (Я. Брыль); *Чым можна зацікавіць людзей?* (У. Краўчанка); *Хлопчык не ведаў, чым суцешыць сястрычку* (В. Вітка); *Дзяўчына прыехала на адпачынак у вёску, чым вельмі абрадаавла бацькоў* (У. Шыцік). Займеннік чым указвае на аб'ект і мае абагульнена-прадметнае значэнне.

Злучнік чым звязвае параўнальны зварот з астатняй часткай сказа, а таксама даданую параўнальную частку з галоўнай у складаназалежным сказе: *Дачка заўсёды бліжэй да матчынага сэрца, чым сын* (А. Чарнышэвіч); *Настрой у хаце іншы, чым на дварэ* (Б. Мікуліч); *Хутчэй перасохнуць крыніцы і рэкі, чым клятву парушу сваю* (А. Бялёвіч); *Лепш загінуць са славай адважна ў баю, чым у рабстве пакінуць краіну сваю* (П. Панчанка). Злучнік чым афармляе параўнальныя адносіны.

Слова які (якая, якое, якія) можа быць займеннікам або ўзмацняльнай часціцай. Пытальны займеннік які афармляе пытанне пра якасць ці ўласцівасць прадмета: *Які сёння дзень?* (У. Шыцік); *Якая адлегласць паміж вёскай і райцэнтрам?* (А. Федарэнка).

Адносны займеннік які звязвае даданыя азначальную, выказніковую і дапаўняльную часткі з галоўнай часткай у складаназалежным сказе: *Які госць, такое і частаванне* (Прыказка); *Спраў такіх раней зямля не чула, якія нас пад сонца ўзнялі* (К. Кірэенка); *Толькі на далёкай адлегласці можна адчуць, якая вялікая любоў да родных мясцін жыве ў чалавечым сэрцы* (А. Пальчэўскі). Гэты займеннік афармляе адпаведна атрыбутыўныя адносіны або працэсуальныя ці аб'ектныя адносіны з атрыбутыўным адценнем.

Узмацняльная часціца які (якая, якое, якія) ужываецца ў клічных сказах для вылучэння сэнсу выказвання: *Якая раніца! Якая прыгажосць!* (У. Караткевіч); *Які харошы, шырокі, прывабны і поўны хвалявання быў свет*

ад тых кніжак – простых, напісаных моваю, самаю блізкаю сэрцу!
(Я. Скрыган).

Слова *колькі* можа ўжывацца ў якасці займенніка або ўзмацняльнай часціцы. Займеннік *колькі* афармляе пытанне адносна колькасці прадметаў або служыць для сувязі даданай часткі меры і ступені ці даданай дапаўняльнай часткі з галоўнай часткай складаназалежнага сказа, афармляючы пры гэтым адпаведна адносіны меры і ступені або аб’ектныя адносіны з дадатковым адценнем меры і ступені: *Колькі мы снапоў паназнасілі?..* (П. Броўка); *Тут было столькі прастору, колькі жадала душа* (Т. Хадкевіч); *Ён не ведаў, колькі прайшло часу...* (В. Быкаў).

Узмацняльная часціца *колькі* ўжываецца ў клічных сказах з мэтай актуалізацыі выказвання: *Колькі наперадзе спраў маладым!* (А. Астрэйка); *Колькі летніх вечароў памяць мая захавала!* (М. Танк).

Такім чынам, прыналежнасць таго ці іншага слова да пэўнай часціны мовы выяўляецца толькі ў кантэксце, дзе максімальна выразна вызначаецца лексічная напоўненасць гэтага слова, яго сінтаксічная функцыя і роля ў сказе. Размежаванне амонімаў – слоў самастойных і службовых часцін мовы дазволіць дакладна кваліфікаваць іх граматычную прыроду, што будзе садзейнічаць правільнаму іх ужыванню, а ў выніку павышэнню культуры маўлення і камунікатыўнай дзейнасці паведамлення.

Літаратура:

1. Кароткая граматыка беларускай мовы : У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – С. 337.

І. Л. Бурак (Мінск)